

A magyar név eredete és a magyar törzsnevek

Németh Gyulának egy jól megokolt feltevése szerint, amelyet ezért mi is elfogadhatunk, a krónikáinkban előkerülő és a hét vezérre vonatkoztatott „hét magyar“ kifejezés eredetileg a törzsi szervezetben élő magyarság nemzetneve volt. Szerinte a *hetumoger* elnevezés eredeti értelme ez lett volna: „a Magyar törzs vezetése alatt hét törzsből összealakult nép“. Ezt az értelmezést azonban kevésbé fogadhatjuk el, mert a Németh feltételezte szimbolikus tömörséggel semmiféle nyelvben sem fejezik ki magukat az emberek. Az idézett értelemben nem tudunk elképzelni olyan nyelvi kifejezést, aminthogy ilyent Németh sem említ, amelyből lerövidülés, illetve ráértés útján származhatott volna a *hét-magyar* népnév. Ezt a merész értelmezést neki tulajdonkép neovámbérista hitvallása sugalmazta, amelynek legnevezetesebb dogmája szerint a magyarság finnugor nyelve ellenére lényegileg török származású népnek tekinthető. T. i. csak ezen ferde értelmezés mellett állíthatta fel Németh — amint majd látni fogjuk — a honfoglaló magyarság ethnikai összetételére vonatkozólag azt a neovámbérista tantételt, hogy a magyar törzsszövetségben a török eredetű törzsek mellett csak egyetlen ugor származású törzs volt és hogy ilyenformán a magyarság túlnyomó többségében mégis csak a romantikus elképzelések szerint magasabbrendűnek tartott „török faj“-ból származnák.

Ha azonban a tényekhez akarjuk magunkat tartani és magyarázatunkban nem mythikus elképzelésekhez igazodni, akkor a *hét-magyar* népnévnek is más — világosabb és egyszerűbb — értelme lesz. Erre vonatkozó vizsgálódásainkban abból a közismert tényből indulhatunk ki, hogy törzsszövetségek nevében törököknél és más népeknél is előfordulnak számnévi jelzők. Ilyen esetekben azonban a számnévvél jelzett szónak az értelme természetesen mindig „törzs, nemzetség, rész“ egy szóval valami társadalmi vagy politikai egységet jelentő szó; Németh Gyula példáinál maradván török *on-ok* „tíz nyíl“ vagyis „tíz törzs“, *Tokuz-oyuz* „kilenc törzs“, *Altı-oyuz* „hat törzs“ stb., *Ontört-uruk* „tizennégy nemzetség“, *Altıküsük* „hat rész“ stb. Így tehát nagy valószínűséggel tehetjük fel, hogy a *hét-magyar* népnévnek eredeti jelentése szintén „hét törzs“ volt. Úgy látszik ezt a kifejezést és ennek értelmét ismerte még Konstantinos Proph. is magyar informátora révén. Konstantinos Proph. t. i. a kabarokon kívül hét magyar törzs-

nek nevét említi, de a törzsek hetes számát olyan módon tudja összehozni, hogy a *Kürt* és a *Gyarmat* törzs nevét egybeírja *Κούρτ-γερμάτου*-nak. Az összes honfoglaláskori magyar törzsek nevei ugyanis, amelyeket Konstantinos felsorolt sokszorosán előkerülnek helynévként; valami *Kürt-Gyarmat* helynevről azonban nincs, csak *Kürt* van és *Gyarmat* van, ami arra mutat, hogy a két törzs a honfoglalás korában is külön szervezet volt. Középkori krónikáink — amint ismeretes — a törzsneveket már nem említik, de ők is említenek hét törzsfőt, csak hogy a hét név közül az Anonymusnál és Kézainál csak öt név egyezik, kettő-kettő pedig eltér. Ezek szerint az Anonymus és Kézai közösen voltaképpen 9 törzsfőnek a nevét ismerik.¹ Azt hiszem, nem tekinthető teljesen véletlennek az a körülmény, hogy ez a kilences szám teljesen egyezik a törzseknek Konstantinosnál található számával. (Nyolc magyar törzs + egy kabar törzs).

Németh Gyula feltevése szerint a Nyék törzs későbbben csatlakozott volna a magyar törzsszövetséghez. A *Nyék* név ugyanis Németh szerint magyar eredetű elnevezés „határvédő” értelemben; a határvédelem pedig a később csatlakozott törzsek feladata szokott lenni. Sajnos az állítólagos *nyék* közszóra vonatkozó adatok mind gyanúsak; az adatközlők szerint ugyanis ezt a szót az ország különböző vidékein állítólag ma is használja a nép, csak hogy népi szövegből ez a szó még nem került elő és a népnyelv ismerői — akiket eddig megkérdeztem — semmit sem tudnak róla. Ezenkívül eddig még senki sem mutatta ki ezen állítólagos *nyék* szónak valamely finnugor nyelvből a megfelelőjét. Így tehát Németh feltevése mellett valószínűleg csak azt lehet felhozni, hogy Konstantinos a Nyék törzset mindjárt a kabarok törzse után említi. Akármint legyen is, kétségtelennek vehetjük, hogy a magyar törzsszövetség eredetileg hét törzsből állt és hogy legalább egy idegen törzs már a kabarok csatlakozása előtt csatlakozott a magyar törzsszövetséghez.

A *hét-magyar* kifejezésből elvonás útján származhatott a *magyar* népnév olyan korban, mikor e szónak egykori 'törzs' jelentése már el volt avulva, a *hét* számnévi jelző pedig újabb törzsek csatlakozása következtében már értelmét veszítette. Ez már nagyon régen bekövetkezhetett, mert hisz a magyarság

¹ A kilenc nevet bizonyára valami hagyományozott — valószínűleg kötött formájú — szövegből merítették; a kilenc névből két-két néviek elhagyására kétségtelenül a már személyekre vonatkoztatott *hét-magyar* kifejezés készítette őket.

egy töredéke a besenyőktől elszenvedett vereség után keletnek költözött; így tehát a magyar törzsszövetségbe tartozó törzsek száma már a kabarok csatlakozása előtt is nagyobb lehetett nyolcnál. — Megemlíthetjük, hogy „törzs“ jelentésű népnévük török népeknél is vannak; feltehetjük tehát, hogy például a 'törzs' jelentésű *oyuz* népnév is valami hasonló elvonás útján jött létre mint a *magyar* népnév.

De ilyen módon keletkezhetett a *Megyer* törzsnév is a 'törzs' jelentésű *mogyeri* (< *mágyeri) szóból. Ez előtt ugyanis eredetileg valami jelző állhatott, pl. „nagy“ vagy „első“ vagy valami hasonló. Ez a jelző akkor maradhatott el, amikor a *mágyeri szó 'törzs' értelmében már nem volt használatos a nyelvben. Konstantinos tanúsága szerint ez a 10. század előtt következett már be, mert hisz ő már *Meyēn*-t ír. Ezt a folyamatot a törzsnévnél az is előmozdíthatta, hogy a *Megyer* törzsnév a korán bekövetkezett hangrendi illeszkedés következtében alakilag is különvált a „törzs“ jelentésű egykori közszótól, illetve a népnévtől.

Mivel az előadottak szerint a *magyar* szó eredeti jelentését ismertnek tekinthetjük, arra nézve most már semmiféle kétségünk sem lehet, hogy ez a szó nem valami felemás finn-ugor-török szó, mint Németh gondolja, '*magy* embere' jelentésben. Ilyen bizarr ötlet különben is csak a neovámbérizmus gondolatkörében keletkezhetett. — Az azonban kétségtelennek látszik számunkra is, hogy a 'törzs' jelentésű *magyar* népnév összetett szó volt: a név második részében ugyanis eredetileg nyílt *e* szerepelt, és így kizártnak tekinthető, hogy a *mágyeri a *magy alapszónak származéka volna. Ha pedig a név első része tényleg a vele kifogástalanul egyeztethető vogul *mānši*, *manši* szóval függ össze, amely szó a vogulban a vogulok és osztjakok közös neve, akkor a *magyar* népnévnek eredeti „törzs“ jelentését könnyen megérthetjük. Ebben az esetben ugyanis a második rész aligha lehet más mint a mi *ér* < *er szavunk, amelynek eredeti jelentése a rokon nyelvek tanúsága szerint „ér“ és „gyökér“ volt.² Vagyis a feltehetőleg „törzs“ jelentésű *magyar* név eredetileg annyit jelentett volna szószereint, mint „*magy*-gyökér“, „*magy-ér*“: hasonló szemlélettel ma is beszélünk egy népnek vagy egy családnak ágairól, így tehát ugyanezt a fogalmat hasonló képies kifejezéssel ma „magyar-

² Azt persze már nem lehet eldönteni, hogy a képies kifejezés alapjául szolgáló szemlélet eredetileg mire vonatkozott: „Wurzel“, „Ader“, „Rinnsal“, egykép tekintetbe jöhet.

ág“-nak mondhatnók. Akármilyen legyen is a vogul *manši* népnév magyar megfelelőjének az eredete, kétségtelen, hogy mint saját-névnek voltaképp „nép“ volt a jelentése, így tehát a *magy-eri összetételnek tulajdonképeni értelme annyi lehet, mint „nép-ág“.

Németh Gyula a többi hat magyar törzs nevét a törökből származtatta és ennek alapján azt tette fel, hogy ezek eredetileg a Magyar-Magyar törzshöz csatlakozott török törzsek voltak. Németh elmélete szerint tehát a magyar törzsszövetség kilenc törzse közül csupán egyetlen egy volt ugor eredetű, de megjegyzi, hogy „szervezet, alakulási képesség szempontjából a Magyar törzs török, azzá vált már a magyar-bolgár érintkezés első korszakában“, mert hisz szerinte a Magyar törzs is „minden valószínűség szerint“ tartalmazott török etnikai elemeket is. Szóval Németh szerint ugor magyarság jóformán nem volt. És mégis ennek a kis nem-török töredéknek a nyelve győzedelmeskedett volna a Németh szerint műveltség tekintetében is jelentékenyen magasabb színvonalon álló török törzsek nyelvén... Ezt a fejlődést egy teljesen magában álló néptörténeti csodának kellene tekintenünk, mert hisz ez a feltételezett és a magyarság őseinek kinevezett török néparadat a magyar nyelvben 160–200 jövevényszónál egyéb nyomot nem hagyott. Még akkor is hegyeket mozdító hitre van azonban szükség ennek az elméletnek elfogadásához, ha ennek a képtelenségnek legalább némi mértékben való valószínűsítése kedvéért Németh Gyulával Ázsiában — Nyugatsibériában — képzeljük a magyar őshazát. Ő ugyanis az idevonatkozó adatok egyértelmű és világos tanúsága ellenére Ázsiába próbálta áttolni a magyar őshazát, hogy így a törökséggel való érintkezés feltételezhető időköze nagyobb lehessen. Körülbelül 1000 éven át élt volna Németh szerint a magyarság török környezetben, velük a legszorosabb kapcsolatban. Ez mindenesetre csak feltevés; ellenben az tény, hogy a magyarság 1000 éven át szláv népek környezetében élt, de semmiesetre sem olyan szoros kapcsolatban velük, mint a mily bensőségesnek Németh a magyar-török kapcsolatokat képzei. Ennek ellenére a köznyelvben is legalább ötször annyi szláv jövevényszó van, mint amennyi az összes régi török jövevényszavaink száma; ha pedig a nyelvjárásokban szereplő szláv jövevényszavakat is tekintetbe vesszük, akkor azoknak a száma legalább tízszer akkora, mint az összes török jövevényszavaké... Nagyon helyesen jegyezte tehát meg Kettunen Lauri egy a keleti finn né-

pekről szóló előadásában, amelyet a közelmúltban Debrecenben tartott: „Ha a jövevényszavak száma alapján akarunk megállapítani valamit, akkor például a szláv népek lennének a magyarok rokonai, sőt közelebbi rokonai, mint a törökök“ (MNY. XXXIV. 33).³

„A magyar nép eredete“ című tanulmányomban rámutattam arra, hogy a magyarságot még abban az esetben sem lehetne valami elugorosodott török népnek tekinteni, ha a régi magyar törzsnevek — amint ezt Németh tanítja — többségükben csakugyan török eredetűek volnának. Ez ugyanis csak azt jelentené, hogy a magyarok beleilleszkedtek egy meghódított török földműves nép törzsi szervezetébe. Az ugyanis a magyar nyelv régi török jövevényszavaiból egészen világosan kitűnik, hogy azok a törökök, akikkel a régi magyarok közelebbi érintkezésbe kerültek, nem urai voltak az ugor magyaroknak, hanem szolgálai. Ez a megállapítás egyes neovámbéristáinkat különösen megbotránkoztatta, szinte nemzetgyalázásnak érezték, azonban a bizonyító tényeket megcáfolni, vagy az ellenkező felfogásra bizonyítékokat felhozni nem tudtak, úgyhogy ebbe bele kell majd nekik is nyugodniok.⁴

Arra pedig jó néhány példa van, hogy a meghódítottak neve a hódítókra ment át. Így nevezhetik magukat az angolok britteknek; egy meghódított balti népről pedig egy német néprész porosznak nevezi magát, egy másik keltákról bajoroknak, de az észtek is egy kihalt balti nép nevét örökölték. Abból a körülményből azonban — ezt különösen hangsúlyozni kívánom —, hogy idégenek a magyarokat türköknek, onoguroknak, avaroknak vagy hunoknak is nevezték, a magyarság népi összetételére, őstörténetére vonatkozólag semmi sem következik. Az ugyanis a legáltalánosabb jelenség, hogy a szomszédok valamely újonnan megjelent népet egy az illető területen korábban lakott népről neveznek el. Ilyenformán nevezik pl. a litvánok a lengyeleket gótoknak (*gudai*), a németek a román népeket egy kelta törzs nevére *welsch*-eknek, vagy a szláv népeket egy illyr törzs nevére *vend*-eknek (*Winde*) stb.

Az előadottak szerint tehát annak a feltevésnek, néptör-

³ Talán csak a szerkesztő szerderegése következtében kerülhetett bele ez a veszedelmesen forradalmi tanokat tartalmazó cikk a neovámbérizmus központi közlönyébe.

⁴ Néprajzi szempontból ezt Cs. Sebestyén Károly „A nomád pásztorkodás életformája“ című tanulmányában, amely jelen füzetünkben jelent meg, közelebbről is megvilágította; azután erre a kérdésre majd vissza szándékozik még térni a magyarság nomádok földműveléséről szóló a legközelebb megjelenő cikkében is.

téneti akadály a nincs, hogy a magyarok a szolgasorba került törökök törzsi elnevezéseit vették volna át. A szolgasor természetesen csak annyit jelent, hogy ezek a török törzstörödékek végezték el az egyes nomád állattenyésztést folytató magyar törzsek szolgálatában a téli szállásokon, illetve közelükben a földművelési munkálatokat, amint ezt jelen számunkban olvasható tanulmányában Cs. Sebestyén Károly behatóbban is kifejti. Ez tehát az oka annak, hogy a magyarban a földműveléssel kapcsolatos szókészlet jelentősebb része török eredetű. Esetleg ez az alárendelt helyzetben lévő török földműves népelem a besenyők támadása után nem is költözött el nomád állattenyésztést folytató magyar uraival, amint hogy korábbi onogur-bolgár urai elköltözésekor sem csatlakoztak hozzájuk: ezt a magyar nyelv ú. n. bolgár-török jövevényszavai tanúsítják a legvilágosabban.

Abból a körülményből azonban, hogy a magyar törzsnevek török eredetűek is lehetnének, anélkül hogy az illető magyar törzsek ténylegesen is török származásúak lettek volna, még nem következik természetesen, hogy ezek a nevek tényleg is török eredetűek volnának, amint ezt Németh Gyula tanítja. — „A magyar nép eredete“ című tanulmányomban a neovámberistáknak sok mindenféle elméletét és feltevését tettem kritikai vizsgálat tárgyává, az összesekre azonban mégsem kerülhetett sor. Hogy pedig különböző, a magyar őstörténettel kapcsolatos feltevéseiken és elméleteiken, de különösen névmagyarázataikon még mindig bőven akad kivetni való, azt Mészáros Gyulának és magamnak a közelmúltban megjelent több cikkünk is tanúsítja. Ezért, hogy ez alkalommal a magyar törzsnevekre vonatkozólag pótoljam korábbi mulasztásomat, vizsgálat alá veszem a következőkben Németh Gyulának a magyar törzsneveket illető törökös magyarázatait.

*

Konstantinos Porph. a harmadik magyar törzsnek a nevét *Κορυμφεράτων*-nak írta. Amint kifejtettük, ő valószínűleg ez alkalommal azért írt egybe két a jegyzékében egymásután következő törzsnevet, hogy a magyar törzsek hetes számát kihozza, ami megfelelt volna az akkor még világosan értett *hétmagyar* „hét törzs“ népnévnek. Németh Gyula természetesen a törökből magyarázza mindkét törzsnek a nevét, hogy így hibás okoskodással török származásúaknak mondhassa a két törzs tagjait is. Csakhogy öneki már a *Κορυμφ* (= *Kürt*) törzsnév leírásával sem volt szerencséje, mivel azt következetesen

Kouptov-nak írta, a MHK.-re hivatkozva, ahol azonban *Kouptv*-olvasható.⁵ Ez a körülmény már magában is bizalmatlanná tehet bennünket Német névmagyarozatával szemben. Ő ugyanis azt hiszi, hogy a magyar *Kürt* törzsnév valami „hótorlasz“ jelentésű török *kürt* szóból származott, s ezt a nevet egy jéniszeji-vidéki ótörök feliratból esetleg kibetűzhető nép nevével azonosítja. Ezen kétes értékű olvasaton alapuló homonymia Németh Gyulának már teljesen elégséges volt messzemenő néptörténeti következtetések levonására. Szerinte ugyanis ez a jéniszeji-vidéki nép a Kaukázus vidékén beolvadt a magyarságba, sőt az ő révükön honosodott meg a magyarság körében a székelyek rovásírása is... A névmagyarozatnál szóabajövő hangtani kérdéseket így intézi el: „A magyar *Kürt* és a török *Kürt* hangtani megfelelésére vö. Gombocz, MSFOu. XXX, 159. l. 35. §.“ Az idézett helyen, amelyet természetesen senkinek sem jut eszébe megnézni, azonban ezt találjuk: „In zwei einsilbigen Wörtern wurde das *ü* schon sehr früh analogisch gedeutet und hat infolgedessen seine ursprüngliche Qualität beibehalten: ung. *szűr*- < *sür-, vgl. osm. *süz*-; ung. *tűr*-, falten‘, vgl. dsch. *tür*-.“ A török *ü*-nek t. i. rendesen ő felel meg a mai magyar nyelvben. Nyilvánvaló ebből, hogy a *Kürt* névnek semmi köze sincs Gombocz idézett példáihoz, mert hisz ebben a névben az *ü*-t röviden ejtjük. Ebben az esetben tehát Németh Gyula, hogy a török magyarázatot kiereszokolja, egy szembeszökő módon hibás analógiára hivatkozott.

Ha ezt a hibás hivatkozást felületességnek vagyunk is hajlandók tekinteni, akkor is rendkívül jellemzőnek mondhatjuk a neovámbérizmus módszereire, aminthogy Németh Gyula a felületességből már Konstantinos névalakjának hibás leírásával is szolgáltatott számunkra egy csinosabb példát. A felületesség azonban egyáltalán nem valami egyéni hiányosság, hanem a neovámbérizmus lényegéhez tartozik, mert hisz más módon egyáltalán nem sikerült volna a magyarságot eltörökösíteni. Már előző cikkeinkben is alkalmunk volt kimutatni, hogy ugyanilyen könnyed felületességek tették lehetővé Németh Gyula számára a hiung-nu és hún nép azonosítását, a *Μουρδιουχος* és *Ἡρὼν* hún személyneveknek, továbbá a *bulgár* népnévnek törökös magyarázatát. De ugyanezt a módszert alkalmazta Melich is, amikor folyóneveinket a bolgár-törökből származtatta, és ugyanígy járt el Zsirai is a *jugra*

⁵ Németh Gyulának erre a balfogására Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni.

népnév törökös magyarázatánál, vagy Pais Dezső pl. a *Borsu* név magyarázatánál stb. — Németh Gyula a *Kürt* név magyarázata céljából tulajdonképp egyszerűen egybevetette a mai magyar ejtési alakot egy hasonló hangzású török szóval, illetve egy esetleges ótörök népnévvel, amelyről feltette, hogy az említett török szóból származott, mivel az illető ótörök népnév 1200 évvel ezelőtt talán hasonló hangzású volt, mint a mai török szó (az illető ótörök népnév olvasata ugyanis bizonytalan). Ez az a tipikus neovámbérista módszer, amelynek segítségével már eddig is annyi csodás felfedezéssel sikerült — török „testvéreink” irányában — meglepni a magyar közönséget...

A tudományos névmagyarázat szempontjából azonban az első kérdésnek annak kell lennie, hogy mi volt a vizsgálandó m. név eredeti hangalakja. — Ismeretes, hogy *ü* hang a mai magyar nyelvben minden esetben másodlagos; többnyire korábbi *i*-ből származott, néhányszor újabb időben *ö*-ből, és egyes esetekben — úgy látszik — korábbi *ii*-ből. Hogy a *Kürt* helynévben az *ü* nem származott korábbi *ö*-ből, arra nézve semmi kétségünk sem lehet, mert az oklevelekben sohasem írták *Kewrt*-nek. Az *ü*-nek *i*-ből való származása ennél a névnel azonban már tekintetbe jöhetne, mert a régiségben *Kirt* alakok is előkerülnek. Csakhogy az *i* a *Kirt* (> *Kürt*) névalakban az idevonatkozó adatok tanúsága szerint korábbi *ii*-ből származott; Csánkinál például a mai *Kürt*-ök 10 esetben fordulnak elő *Kywert*-nek, *Kiwert*-nek írva. De ugyanígy írták például a mai *fürj* és *füst* szavainkat is; v. ö. *Fyur-zygeth* 1364 (Oklsz.), villa *Fyur* 1268, 1297 és később poss. *Fyr* al. nom. *Fyrmonya* (Csánki 3, 499), Franciscus *Fywesthews* 1466; vagy a komárom-megyei *Füss* falu neve az Árpádkorban még *Fyus* (1268) és *Fyvs* (1235 körül) alakban szerepel az oklevelekben. — Meg kell jegyezni, hogy az *ü* hangot, amelyből azután *ö* fejlődött, a régiségben sohasem írják *iu*-val, de természetesen azt az *i* hangot sem, amelyből később *ü* fejlődött. A régi *ii*-ből a mai *ü* valószínűleg úgy fejlődött, hogy az *ii* először a csökkentett nyomatékú *ü* nyomtalan eltűnésével *i*-vé monoftongizálódott, amint régi diftongusaink hasonló fejlődésére számtalan példa van. (L. H o r g e r: MNy. XXIII, 497—502). Az ilyen *i* pedig azután más *i* hangok módjára *ü*-vé labializálódott. Így magyarázhatjuk, hogy az idetartozó szavaknál és neveknél csakhamar *i*-s alakok is előkerülnek.

A felhozottakból nyilvánvaló, hogy a magyar *Kürt* < *Kirt*

< *Kürt* helynév semminemű kapcsolatban sem lehet valami török *Kürt* névvel. A Konstantinos Porphyry. *Κουρτιν*-törzsnevével pedig csak abban az esetben, ha feltehetjük, hogy az *üü* diftongus disszimiláció útján korábbi *üü* diftongusból származott; ez utóbbi hangkapcsolatot ugyanis Konstantinos már jelölhette volna *ov*-val (= *u*). És a *Kürt* helynévre vonatkozó névadatok tényleg azt mutatják, hogy az *üü* korábbi *üü*-ből származott. A legrégebbi adatokban ugyanis a név nem *Kiurt*-nak hanem *Kurtu*-nak, *Kurt*-nak van írva; pl. a csallóközi Kürt falu először 1138/1329-ben fordul elő *Kurtu* alakban (Knauz I. 93), 1156-ban említik először a komárommegyei Kürt-öt *Kurt* alakban, ugyanígy ugyanabban az évben a nyitrai megyei Nemes-Kürt-öt (Knauz I. 107, 108) is. Az *u* a legrégebbi adatokban semmiesetre sem olvasható egyszerűen *ü*-nek, mert *ü*-ből a később *iu*-val, *yw*-vel írott *üü* semmikép sem származhatott volna. A fejlődés megvilágítására legalkalmasabbnak látszanak a komárommegyei Kürt adatai, amelyek Csánki nyomán a következők: *Kurt* 1156, *Kurth* 1339; *Kyurth* 1360; *Kywrth* 1439; *Kirth* 1436; *Kurth* 1485 (az utolsó adatban az *u* már az *i* labializációjából származott *ü*-t jelöli, tehát közvetlen kapcsolatban nincs a legrégebbi *Kurt* névalakkal). Ezek szerint a *Kürt* helynévben az *ü* korábbi *üü*-ből származott *üü* > *üü* > *i* > *ü* fejlődéssel. Az *üü* valószínűleg más diftongusokhoz hasonlóan korábbi mássalhangzókapcsolatból származott.⁶ A név eredetét tehát csak ilyen irányban lehetne nyomozni.

A *Κουρτιν* név második része *jërmātu*-nak vagy *gyërmātu*-nak olvasható, és mindenestre erőltetés nélkül kapcsolatban látszik lenni *Gyarmat* helynevünkkel. — Németh Gyula szerint ez a név a török *jor*- „fárasztani“ ige származéka volna „fáradhatatlan“ jelentésben. A feltételezett török *jor-maty szóalakot Németh gerundiumnak mondja; azt azonban már nem magyarázza meg, hogy ennek a feltételezett gerundiumnak miképp lehet ép „fáradhatatlan“ a jelentése. Ez a kinyilatkoztatás a hivatkozott bizonyára teljes mértékben kielégítette. Engem azonban nem. Ezért ismét kénytelen voltam Mészáros Gyulához fordulni felvilágosításért ebben a turkológiai kérdésben. Az ő véleménye szerint, amelyet az olvasó a függelékben találhat, Németh Gyula magyarázata turkológiai szempontból elhibázott. A magam részéről azonban meg kell

⁶ Az itt előforduló hangváltozásokat nemcsak disszimilációval, hanem asszimilációval is meg lehetne magyarázni — kettős fejlődés feltevésével; ilyenformán: *üü* > *üü* > *ü* és *üü* > *i* > *ü*. — Az adatok alapján azonban az utóbbi elméleti lehetőség sem látszik valószínűnek.

állapítanom, hogy Németh Gyulának a *Gyarmat* névről adott magyarázata még az esetben is elfogadhatatlan volna, ha turkológiai szempontból nem volna is kifogásolható, amint ezt a következőkben ki akarom fejteni.

A szókezdő *gy-* alapján Németh Gyula azt teszi fel, hogy ez a név bolgártörök eredetű a magyarban és valami *džormaty névalak átvételéből származott.

Nyelvészeink általában bolgártörök eredetűeknek tartják azon régi török jövevényszavainkat, amelyekben az őstörök szókezdő *j*-nek a magyarban *gy-* felel meg, mivel feltevésük szerint a *gy-* ez esetben csak a feltételezett bolgártörök *dž-* helyettesítéséből származhatott. Okoskodásuk azonban semmikép sem meggyőző, mert hisz több idetartozó szavunk a régiségben még *j*-s szókezdetű volt (pl. *gyász*, *gyárt*, *gyaláz*). Ismeretes ezenkívül az is, hogy a finnugor szókezdő *j*-nek a magyarban *j*-, *gy-* és *o* (hiány) felel meg; mivel pedig az őstörökök szókezdő *j*-nek régi török jövevényszavainkban ugyancsak *j*-, *gy-* és *o* felel meg (az utóbbi az *ír* és *író* szavakban), nem lehet belátni, hogy a *gy-* megfelelés ez utóbbiakban is miért ne volna magyar fejleménynek tekintendő, különösen mikor a *j* > *gy*-változás némelyiküknél kimutathatólag újkori fejlemény. Ezek szerint a szókezdő *gy-* alapján a *Gyarmat* nevet bolgártörök eredetűnek semmikép sem mondhatnánk, még ha a Németh-féle etimológia helyes volna is.

Van azonban Németh magyarázatának néhány más nehézsége is. Ő ugyanis azt teszi fel, hogy a feltételezett bolgártörök név *Gyormata alakban honosodott meg a magyarban. Ebben az a hiba, hogy a magyarban a legrégebbi török-magyar érintkezések idején az *o* hang még hiányzott, mert hisz a török jövevényszavakban a török *o* hangot következetesen *u*-val helyettesítették, amely *u*-ból azután szabályszerűen *o* fejlődött. Az Árpád-kor elején már volt egy régi *á*-ból fejlődött *o* a magyarban, úgyhogy a szláv jövevényszavakban az *o*-t már nem kellett *u*-val helyettesíteni. Ennek következtében a török *o*-nak már jövevényszavainkban *o*, a szláv *o*-nak pedig *a* felel meg. De a *bor* és *borz* szavaink esetében nyelvemlékek is tanúsítják, hogy a török *o*-nak eredetileg *u* felelt meg a magyarban. — Ez a megállapítás, hogy az *o* hang hiányzott a régi magyar nyelvben, nyelvészeinket talán meglepi, mert Gombocz nyomán mindenki úgy tudta, hogy a magyar hangrendszer már a török-magyar érintkezés idején is megegyezett a már emlékekből is ismert ómagyar hangrendszerrel. Ez a feltevés azonban más

szavakkal azt jelentené, hogy nyelvünk a honfoglalást megelőző négy évszázad alatt semmit sem változott volna, annak ellenére sem, hogy ezen idő alatt nevezetes idegen behatáson ment keresztül. Ilyesmiről szó sem lehet. Persze, ha feladjuk Gombocz fikcióját, akkor bolgártörök jövevényszavaink kérdését lényegesen más megvilágításban kell látnunk, amint erről legközelebb részletesebben is fogunk szólni.

Az előadottak alapján tehát a Németh feltételezte bolgártörök névalak legfeljebb *Gyurmatu* alakban honosodhatott volna meg a magyarban. Pedig szerinte a Konstantinosnál olvasható *Gyerma(u)* a feltételezett bolgártörök alak szabályos változata a magyarban. Hogy mire alapítja ezt a kijelentését Németh Gyula, nem tudom. Arra tényleg bőven van példa, hogy *o* — *o* hangsorú szavakból disszimilációval *ě* — *o* hangsorú fejlődött, de hogy egy a Németh feltevésének megfelelő *o* — *á* — *u* hangsorú név miért alakult át „szabályosan“ *ě* — *á* — *u* hangsorúvá, azt belátni nem lehet.

A feltételezett bolgártörök névalak utolsó hangja veláris *y* lett volna, amely hang megvolt még az ómagyarban is. Ezek szerint tehát a feltételezett bolgártörök név magánhangzóinak sora a magyarban eredetileg *u* — *á* — *y* lett volna; hogy ez a hangsor miért alakult volna át *ě* — *á* — *u* hangsorrá, azt megérteni ismét nem lehet.

A baskiroknál a feltételezett bolgártörök névnek megfelelő *Jurmaty* törzsnév mindenesetre megvan (a baskirban az őstörök *o*-ból *u* fejlődött). A felhozottak alapján mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar *Gyarmat* esetében csak homonymiáról lehet szó. Az ugyanis nem kétséges, hogy a Konstantinosnál előforduló *Jěrmatu* vagy *Gyěrmatu* névalakból a hangrendi illeszkedés figyelembevételével a *Gyarmat* helynévnek összes alakváltozatai levezethetők; de, amint láttuk, a *Gyěrmatu*-ból a török *Jormaty vagy *Džormaty névalakhoz eljutni nem lehet.⁷

A Konstantinosnál említett következő magyar törzsnév *Tapárvov*, amely név nyilván megfelel *Tarján* és *Terény* helyneveinknek. Németh ezt a nevet a mongoleredetű török *tarkan*

⁷ Németh Gyula a Konstantinosnál említett *Ἰουτοζῆς* személynév (Árpád harmadik fiának a neve) törökös értelmezése alapján arra a megállapításra jutott, hogy az Árpádok nemcsak bolgár-törökül értettek, hanem egy *j*-török nyelvet is beszéltek: ez a név ugyanis nem *gy*-vel kezdődik, hanem félreérthetetlenül *j*-vel. A felhozottak szerint ez a következtetés kissé elhamarkodott volt, mégha ez a névmagyarázat helyes volna is, amihez persze szó fér.

~ *tarxan* méltóságnévvel próbálta kapcsolatba hozni, annak a feltevésével, hogy a török *rx*-ből a magyarban *rh*-n keresztül *rj* fejlődött. A magyarázatban alakilag semmi hiba sem volna, ha a nevet már Konstantinos is nem *Tapiánuv*-nak írta volna: a 10. században azonban a magyarban *h* még nem volt, de volt *x*, így tehát a Németh feltételezte hangfejlődés hangtörténeti szempontból kronológiai képtelenség ebben a névben. Így tehát ebben az esetben is egy nagyon is durva homonymiáról van csupán szó.⁸

Az a magyarázat, amelyet Németh a Konstantinos *Tevax* törzsnevével azonosítható *Jenő* helynevünkről ad,⁹ már egyenesen kalandosnak mondható. Ez a név ugyanis szerinte a török *ynak* méltóságnévből származott hangrendi átcsapással, olyanformán, hogy a bolgártörökben a feltételezett **inük* elé *j* járult, a *j* hatása alatt pedig az *i*-ből *ä* fejlődött volna. Ez a sokféle változás azonban mind csak fantázia, amelyre a lehetőséget az a körülmény adta meg Némethnek, hogy a modern (!) csuvasban vannak egyes a feltételezettekhez hasonló hangváltozások. Arról azonban szó sincs, hogy ezek a Németh által feltételezett hangváltozások a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban is kimutathatók volnának. Vagyis Németh ebben az esetben is ugyanazzal az anakronisztikus módszerrel bizonyított, amelyet már a *Tarján* név magyarázatánál is megismertünk. Az *ynak* „bizalmas, tanácsadó, miniszter” méltóságnév magashangú párja természetesen egyetlen török nyelvben sincs meg, mégha az alapszónak (az *yna* „mondani” igének) bizonyos származékai tényleg előfordulnak egyes török nyelvekben magashangú alakban is. Ennek az a magyarázata, hogy egy *inük* hangsorú szó az összes török nyelvekben megvan „tehén” jelentésben, így tehát a fejedelem legfőbb tanácsadóját sehol sem nevezhették el Németh feltevése értelmében „tehén”-nek. A „tehén” jelentésű *inük* szó megfelelője megvan a csuvasban

⁸ Amíg Némethnek a *Tarján* név megmagyarázására a török név *x*-s változata látszott legalkalmasabbnak, a Konstantinos említette magyar *Taqarifoş* személynév magyarázatánál már a török méltóságnév *k*-s változatából indult ki: a *-cs* szerinti magyar kicsinyítő képző, a török szóvégi *n*-t pedig valamiképp elnyelte a csalfa körülmény; de erről Németh már nem szól, mert az ilyesmi a neovámbéristák nagyvonalú névmagyarázataiban már szószálhasogatást jelentene. De jó ez a méltóságnév a *Tárkány* helynevünk megmagyarázására is, sőt „alighanem idetartozik az 1341-ben előforduló possessio Tarhus” is ... Egyszóval ezzel a mongol-török méltóságnévvel a neovámbérista „módszer” szerint minden magyar hely- és személynév értelmezhető, amelyben a *t* és *r* előfordul!

⁹ Esetleg a *Gyanó* helyneveink is idevonhatók, mert ezek is korábbi *Gyēnou*-ból származtak (v. ö. Moór, Westungarn im Mittelalter 86).

is, de megvolt a magyar *ünő* szó tanúsága szerint azoknak a törököknek a nyelvében is, akikkel a magyarok érintkezésben állottak. Így tehát Némethnek a *Jenő* névről adott magyarázata már ezen a körülményen is elbukott, mégha a többi kapcsolatos feltevései — alakilag legalább — kifogástalanok volnának is. Pedig nem azok.

A régi magánhangzós szókezdetet a csuvasban valóban sok esetben *v*-s vagy *j*-s szókezdet váltotta fel. Ez azonban újabb jelenség, aminthogy ennek a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban sincs semmi nyoma. Ennek ellenére Németh Gyula azt teszi fel, hogy a magyar *Jenő* név ilyenforma *j*-vel való bővülés útján jutott mai alakjához. Sőt egyetlen (gyanus) csuvas analógia alapján azt is fel kell még tenni, hogy a *ji*-ből *jä*- fejlődött. Ilyen módszerrel természetesen bármely névről be lehet bizonyítani, hogy török eredetű.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy Konstantinos *Καρή*-ja a mi *Kér* helynevünknek felel meg. A bizánciak t. i. a nyílt *e*-t tényleg jelölték *α*-val is; a magyar helynevek sorában pedig egy sincs, amelyet *Kéren* kívül Konstantinos magyar törzsnevével kapcsolatba lehetne hozni, már pedig a törzsnevek — úgy látszik — sokszorosán képviselve vannak helyneveink sorában. Németh ezt a nevet török *kär* „roppant nagy, óriás” szóból származtatja. A származtatás ez esetben alakilag kifogástalan, azonban a *kär* szó a törököknél magában, illetve végződés nélkül — úgy látszik — sohasem fordul elő névként; így tehát a *Kér* esetében — egytagú névről lévén szó, aminőknél a homonymia a leggyakoribb —, egyáltalán nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy csak véletlen egyezés van a török szó és a magyar törzsnév között. Ezt az egybevetést névmagyarázatnak csak abban az esetben fogadhatnók el, ha a többi magyar törzsnévnek törökös magyarázata legalább alakilag kifogástalannak volna mondható. Erről azonban, amint láttuk, az eddig tárgyalt törzsnevek Németh-féle magyarázatainál szó sem lehet, és amint mindjárt látni fogjuk, elhibázottnak tekintendő a *Keszi* névnek Németh-féle törökös magyarázata is. Hogy pedig a *Kér* névnek Németh-féle magyarázata még turkológiai szempontból is teljesen kétes értékűnek mondható, azt ismét Mészáros Gyulának a függelékben közétett megjegyzései tanúsíthatják.

Valószínűnek látszik, hogy *Kesz*, *Keszi*, *Kesző*, *Keszü* helyneveink annak a törzsnévnek felelnek meg, amelyet Konstantinos *Καρή*-nak írt. Németh ezt a nevet a török *käsäk* „rész,

darab, ág" szó bolgártörök megfelelőjéből, *käsüy-ből akarja származtatni, amely szó nemzetségnévként a kirgizeknél tényleg előfordul. A hiba ezen magyarázatnál az, hogy a magyar név legrégibb alakja *Kesziy* volt, amely névalak *i* hangja a feltételezett török *Käsüy* név *ü* hangjából semmikép sem származhatott volna. A magyar név második szótagjának eredeti magánhangzóját megőrizték ezen név tót alakváltozatai,¹⁰ továbbá a legrégibb magyar okleveles adat (*Keseih* : *Kescih* helyett, olv. *Kesziy*, 1086/1094/XII. sz.) és végül Konstantinos adata, amely csak valami hallott, *Kesiy* névalak visszaadása lehetett: az *iy* hangzás tekintetében az *ij*-nek felelhetett körülbelül meg és azért Konstantinos *η*-val írhatta (az *η* mindenestre *i*-t jelöl). A *Kesziy* alakváltozatból a név összes későbbi alakváltozatai minden nehézség nélkül levezethetők, míg a Németh feltételezte ősalak a többi alakváltozat megértésére lehetőséget nem ad. Ezért tehát ezen név Németh-féle törökös magyarázata semmikép sem lehet helyes.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a magyar törzsnevek Németh-féle magyarázatai semmiféle őstörténeti következtetésre nem alkalmasak. Sajnos, fejtegetéseink során többnyire *Mészáros* Gyula áltörök népneveihez volt módunkban adalékokat szolgáltatni és inkább a neovámbérizmus névmagyarázó gyakorlatát sikerült megvilágítanunk, semmint maguknak a törzsneveknek eredetét. Azonban azzal, hogy a magyar törzsnevek törökös magyarázatainak teljes értéktelenségét a leghatározottabban kimutattuk, mindenesetre szabaddá tettük ezen a téren az utat a további kutatások számára, amelyek talán majd elfogadható eredményekre vezetnek. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy nép- és törzsnevek magyarázatai a nép- és nyelvtudomány legnehezebb problémái közé tartoznak, aminthogy például a nagyszámú germán nép- és törzsnév közül — a rájuk vonatkozó régi adatok nagy száma ellenére — egész seregnek nem ismerjük elfogadható magyarázatát, bár megfeytési kísérletekben természetesen egyáltalán nincs hiány. Már ezért is valószínűtlennek tartom, hogy majd lehetséges lesz az összes magyar törzsnevekre elfogadható magyarázatot találni (persze, a neovámbérista módszerek segítségével a hivek számára törökös magyarázatokat találni egyáltalán nem okozott különösebb nehézséget). Gyanításom szerint a magyar

¹⁰ Ezek: *Kesihovce* és *Kosihy* < *Kesihy*, amelyekben „a -h- régiebb tót -y- < -g- folytatója“ (v. ö. Melich, Honfoglaláskori Magyarország. 360).

törzsnevek javarésze eredetileg víznév lehetett. A magyar népnévre vonatkozó fejtegetéseim pedig mindenki számára világosan tanusíthatták, hogy ezen a téren is lehetséges elfogadható eredményre jutni, ha nem is a török szótárak szorgalmas forgatása révén...

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug). Der Ursprung des Volksnamens magyar und die ung. Stammesnamen. Die ursprüngliche Form der Selbstbezeichnung des ung. Volkes war das durch mittelalterliche Chronisten überlieferte, von ihnen aber schon fälschlich auf Personen bezogene *hetumoger* (*hetu* „sieben“, *moger* „Magyare“). In dieser Wortgruppe kann die ursprüngliche Bedeutung von *moger* nur „Stamm“ gewesen sein, wie das bei ähnlichen Volksnamen gewöhnlich der Fall ist. Der erste Teil des Namens *magyar* lässt sich mit dem Selbstnamen der Wogulen (*manši*) zusammenstellen, der zweite Teil (*-ar* < *-er*), der nicht Bildungssilbe sein kann, mit ung. *ér* < *er* „Ader, Rinnal, Wurzel“. Die Bedeutung des Namens wäre also „magy-Ader“ d. h. „Magy-Stamm“, bzw. „Volksstamm“. Mit dem Volksnamen *magyar* ist etymologisch auch der altung. Stammesname *megyer* identisch; bei diesem wurde vermutlich ein Attribut, wie „erster“ „grosser“ fallen gelassen, da nämlich die Bed. von *megyer* < *magyer schon sehr früh verblasste. Verf. führt des weiteren aus, dass die Deutungen der altung. Stammesnamen durch den Neovámbéristen Németh alle verfehlt sind; die an diese Etymologien geknüpften urgeschichtlichen Theorien Némeths sind also auch aus diesem Grunde wertlos.

Függelék a Gyarmat és Kér nevek vitájához

A Konstantinus Porphyrogenitusnál említett *Κορυμφεγάτον* törzsnevének joggal vagy jogtalanul különválasztott *γεργάτον tagját Németh Gyula a baškurt *jörmate* nemzetségnévvel¹ azonosította és mint állítólagos török tulajdonnevet a *jor-* „elfárasztani, elfáradni“ igéből „fáradhatatlan“ jelentéssel magyarázta (I. m. 253.)

Ha Németh Gyulának idevágó felelőtlen kijelentései nem magyarul hanem valami más idegen nyelven jelentek volna meg, biztosak vagyunk benne, hogy az értük kijáró kritika már eddig sem maradt volna el.

Tudni kell ugyanis, hogy az általa idézett *jormaty* (*Jurmaty*) nemzetségnév egyedül a baškurt nyelvterületen fordul elő. Ha tehát kénytelen-kelletlen ezen tulajdonnév elemzéséhez kell nyúlnunk, következetesen meg is kellene maradnunk a baškurt nyelvterület határain belül. Nézzük csak sorjában a szóbanforgó nyelvi elemeket!

¹ Mészáros Gyula, *Magna Hungaria*. Budapest 1910. 62.